

Artykuł stanowi pierwszą część rozważań na temat najważniejszych etapów modelowego wdrożenia w polskich gminach i powiatach katalogu usług wspierających osoby e-uzależnione bądź zagrożone e-uzależnieniem.

WDRAŻANIE KATALOGU USŁUG SPOŁECZNYCH W ZAKRESIE ROZWIĄZYWANIA PROBLEMU E-UZALEŻNIEŃ W RAMY LOKALNEGO SYSTEMU EDUKACJI CZ. I

Maciej Dębski

Instytut Filozofii, Socjologii i Dziennikarstwa Uniwersytetu Gdańskiego
Prezes Fundacji DBAM O MÓJ Z@SIĘG

Obserwując zmiany społeczne, których doświadczamy na przestrzeni ostatnich dwudziestu, trzydziestu lat, jesteśmy świadkami wyraźnej transformacji w wielu obszarach życia i funkcjonowania człowieka i całych grup. Powolne, lecz konsekwentnie dokonujące się zmiany w życiu religijnym Polaków¹, zmiany w tym, co jest dla nas ważne², kryzys autorytetów, niska jakość debat społecznych i dyskursu publicznego w ogóle czy w końcu zmiany zachodzące w sferze gospodarczej³ każą zastanowić się nad kondycją współczesnego społeczeństwa, które prawie dekadę temu zostało określone mianem *społeczeństwa sieci* (Castels, 2008). W dzisiejszych czasach zmiana ulega nie tylko funkcjonowanie i sposób życia społeczeństw, ale również formy komunikowania się ludzi (Kubacka-Jasiecka i Passowicz, 2014)⁴. Współczesnych ludzi coraz częściej charakteryzuje życie skoncentrowane na „tylko tu i teraz”, a przedstawiciele młodego pokolenia często określa się mianem *teraźniejszych hedonistów* (Zimbardo i Boyd, 2012). To osoby nastawione na rozrywkę, przyjemności, ekscytację, przyszłość nie jest dla nich tak ważna, jak teraźniejszość, nie myślą o konsekwencjach swojego zachowania, nie posiadają umiejętności tzw. odroczonej gratyfikacji (Kubacka-Jasiecka i Passowicz, 2014). Konsekwencją tych zmian są trudności w adaptacji do wciąż zmieniających się warunków życia. Zaryzykuję stwierdzenie, że za większość zmian, które obserwujemy, odpowiada gwałtowny i niekontrolowany rozwój nowych technologii. To za ich sprawą z jednej strony odczuwamy zdecydowane przyspieszenie procesów społecznych (interpersonalnych, między jednostkami, między jednostką a grupą, między grupami), z drugiej zaś kurczącą się wolność indywidualną. Ten wyraźny antagonizm dla

wielu z nas staje się źródłem nowego rodzaju niepokoju i stresu. Stresu mobilnego, który zdaje się nam towarzyszyć zawsze i wszędzie.

Dynamicznie rozwijające się zasoby internetu, w szczególności od momentu, kiedy przyodział on szatę **mobilności**, przyczyniają się do istotnych zmian w sposobie życia, komunikacji, spędzaniu wolnego czasu. Nowe media służą ludziom nie tylko do zaspokajania codziennych potrzeb (np. zdobywanie informacji o świecie, rozrywka, poszukiwanie tożsamości), ale stają się narzędziem pozwalającym budować część swojego życia jedynie w przestrzeni sieci (Sowińska, 2010). Rozwój internetu i nowych technologii to również szerokie i kreatywne stosowanie technologii informacyjno-komunikacyjnych w procesie edukacji (TIK), jak również włączenie cyfrowych urządzeń w proces ratowania życia i zdrowia ludzi. Z Diagnozy Społecznej przeprowadzonej w roku 2015 wynika, że już 72% Polaków ma komputer, a 71% deklaruje dostęp do internetu. Coraz rzadziej spotykana jest sytuacja, w której osoby posiadające komputer nie mają dostępu do internetu. Raczej bywa odwrotnie, to znaczy, że w niektórych gospodarstwach domowych jest dostęp do internetu, ale nie ma komputera, natomiast są tablety i telefony komputerowe (Batorski, 2015). Z badań prowadzonych w Polsce wynika, że 93,4% polskiej młodzieży korzysta z internetu wiele razy dziennie, najczęściej dzieje się to za pomocą telefonu komórkowego (31,3% młodzieży korzysta z internetu przez smartfona 5 godzin dziennie bądź dłużej). W świetle polskich wyników badań internet codziennie używany jest do korzystania z portali społecznościowych (68,7%), utrzymywania kontaktów ze znajomymi (68,7%), słuchania muzyki i oglądania filmów (68,2%) czy odrabiania lekcji (36,9%)

(Kamieniecki, Bochenek, Tanaś, Wrońska, Lange, Fila, Loba, Konopczyński, 2017). Te oraz inne wyniki badań pozostają w synergii z badaniami prowadzonymi przeze mnie w latach 2015–2016 na próbie 22 086 uczniów w wieku 12-18 lat. W raporcie *Nalógowe korzystanie z telefonów komórkowych. Szczegółowa charakterystyka zjawiska fonoholizmu w Polsce* wskazują, że:

- regularne i systematyczne korzystanie z własnego telefonu komórkowego rozpoczyna się przeciętnie w wieku 10 lat, w dużych aglomeracjach miejskich wiek inicjacji spada do 7-8 lat. Uczniowie szkół podstawowych przeciętnie szybciej o 2 lata zaczęli korzystać z własnych telefonów komórkowych oraz smartfonów niż obecni gimnazjaliści. W przyszłości należy spodziewać się systematycznego obniżania wieku regularnego korzystania z urządzeń cyfrowych,
- 86,6% uczniów w sposób regularny korzysta z urządzeń mobilnych, zdecydowana większość z nich posiada bezpośredni dostęp do internetu (92%). Połowa badanych uczniów wskazuje, że ze smartfona czy telefonu komórkowego korzysta z taką samą częstotliwością w dni szkolne (od poniedziałku do piątku) co w weekendy. Przynajmniej raz dziennie z telefonu korzysta ponad 85% respondentów, 35% czyni to kilkadziesiąt razy dziennie,
- ponad jedna trzecia badanej młodzieży nie wyobraża sobie codziennego funkcjonowania bez telefonu komórkowego czy smartfona. Jest on ważny w wielu sferach codziennego życia młodych osób: komunikacji z innymi, edukacji, rozrywce,
- badani uczniowie są częstymi użytkownikami portali społecznościowych. Konto na przynajmniej jednym z nich posiada 87,9% badanych, ponad połowa deklaruje posiadanie konta na dwóch portalach. Co piąty uczestnik badań korzysta z Facebooka kilkadziesiąt razy dziennie, przynajmniej raz dziennie swoją aktywność przejawia 66,5% wszystkich uczniów objętych badaniem,
- dzisiejsze pokolenie to pokolenie aplikacji. Używane są one przede wszystkim do komunikacji z innymi, ale również do rozrywki, nauki oraz organizacji czasu wolnego. Niestety, istnieje i taka grupa młodzieży, która nie posiada umiejętności życia i bycia poza światem aplikacji. Nadmierne korzystanie z aplikacji internetowych może prowadzić do nieporadności życiowej, braku kreatywności w rozwiązywaniu codziennych problemów bez użycia internetu. Robienie samemu sobie zdjęć

i umieszczanie ich w sieci stało się dla wielu młodych osób codzienną rutyną. Selfie robione jest kilkanaście, a nawet kilkadziesiąt razy dziennie przez około 10% wszystkich przebadanych osób (Dębski, 2017, s. 27-28). Gdyby przyjąć założenie, że występowanie problemów społecznych stanowi o funkcjonowaniu społeczeństwa (Maris, 1968), stawiam tezę, że **jednym z nowych problemów doświadczanych w społeczeństwie cyfrowym jest problem uzależnienia od nowych technologii**. Zjawisko e-uzależnień można zakwalifikować do szerszego kręgu uzależnień behawioralnych dotyczących tych form zaburzeń, które nie są związane z przyjmowaniem substancji psychoaktywnych, natomiast wynikają z problemowego (patologicznego) wykonywania pewnych czynności (Rowicka, 2015)⁵. Warto również dodać, że problem e-uzależnień na gruncie polskim wciąż nie doczekał się rzetelnego opracowania naukowego, nie licząc pracy poświęconej przygotowaniu polskiej adaptacji testu IAT autorstwa Young (Hawi, Błachnio, Przepiórka, 2015), czy prób podejmowanych osobiście przeze mnie (Dębski, 2017, s. 101-108). Szerokie zainteresowanie problematyką e-uzależnień przez przedstawicieli systemu edukacji (dyrektorów szkół, pedagogów szkolnych, nauczycieli, prezydentów/starostów/burmistrzów odpowiedzialnych za obszar edukacji, uczniów) i systemu ochrony zdrowia (w szczególności zdrowia psychicznego, terapeutów, psychoterapeutów, psychiatrów), realne problemy występujące w szkołach związane z nieodpowiedzialnym używaniem mediów cyfrowych czy negatywne skutki takich zachowań powodują, że **bezpownotnie minął czas rozprawiania o problemie e-uzależnień jedynie z perspektywy teoretycznej**. Rozmowa o definicjach, typologiach, przyczynach, skutkach czy negatywnych konsekwencjach powinna ustąpić miejsca rozważaniom o systemowych metodach wspierania osób zagrożonych e-uzależnieniem, osobach już uzależnionych czy tych, którzy starają się powrócić do prawidłowego funkcjonowania po przebytej chorobie. Tworzenie praktycznych porad, opracowywanie konkretnych rozwiązań i wskazówek możliwych do wdrożenia na poziomie życia szkoły czy gminy, powinno stać się udziałem naukowców, którzy dbają w swojej pracy o praktyczną możliwość implementacji wyników prowadzonych przez siebie badań. Taki właśnie charakter ma przygotowane opracowanie. Niniejsze rozważania określają **najważniejsze etapy modelowego wdrożenia katalogu usług wspierających osoby e-uzależnione bądź zagrożone e-uzależnieniem**

w **polskich gminach lub powiatach** (dalej *Model*). Po raz pierwszy pisałem o nich kilka lat temu podczas przygotowywania *Podręcznika streetworkera bezdomności* (Dębski, 2012, s. 244-269). Dzisiaj widzę, że ówczesne opracowanie można dopasowywać do różnych problemów społecznych, w tym problemu e-uzależnień. Prezentowane treści mogłyby być istotne dla tych osób, instytucji, organizacji czy firm, które myślą, aby w najbliższym czasie realizować pracę z osobami problemowo korzystającymi ze smartfonów, internetu czy portali społecznościowych. Oprócz zaprezentowania i szczegółowego opisanego poszczególnych kroków budowania systemu rozwiązywania problemu e-uzależnień, w tekście opisano również potencjalne ryzyka, które mogą wystąpić na poszczególnych etapach. Przygotowane opracowanie pełni rolę praktycznego drogowskazu pokazującego „krok po kroku”, w jaki sposób na terenie gminy czy powiatu w profesjonalny sposób osadzać konkretne działania prowadzące do systemowego rozwiązywania problemu e-uzależnień. Prezentowany model wdrażania katalogu usług społecznych z jednej strony wymaga uwzględnienia wszystkich opisanych etapów wdrożenia łącznie, z drugiej zaś poszczególne etapy opisanego procesu mogą stanowić odrębne wyzwania, które powinny być podejmowane przez różnorodne podmioty, organizacje, instytucje czy osoby. Mówiąc o usługach, przyjęto, iż punktem odniesienia nie będą usługi społeczne jako takie⁶, ale ich reprezentacja w postaci usług społecznych, realizowanych w ramach systemu edukacji. Ich potencjalny katalog zostanie określony w dalszych krokach prezentowanego modelu. Całość rozważań wpisuje się w podstawowe kierunki polityki oświatowej państwa w roku szkolnym 2017/2018 w punkcie 3. *Bezpieczeństwo w internecie. Odpowiedzialne korzystanie z mediów społecznych*⁷, jak również w najważniejsze wnioski sformułowane przez Najwyższą Izbę Kontroli w ramach realizowanej kontroli w zakresie przeciwdziałania problemowi e-uzależnień⁸.

Etap pierwszy: etap jednostkowych sygnałów

Pierwszym etapem prowadzącym do wdrożenia katalogu usług jest pojawienie się **pierwszych sygnałów** wskazujących na to, iż problem nałogowego korzystania z mediów cyfrowych w istocie jest problemem przybierającym na sile i wyrazistości. Jednostkowe sygnały powinny być na bieżąco gromadzone, monitorowane oraz zarządzane

przez odpowiednie instytucje (np. szkołę, wydział edukacji/oświaty), a pochodzić mogą od samych nauczycieli, szkolnych specjalistów, rodziców czy nawet uczniów. Za wysłanie pierwszych informacji o interesującym nas problemie mogą być również odpowiedzialne lokalne media, które, pomimo tego, że o problemie e-uzależnień piszą najczęściej w kontekście szkolnych interwencji, są bądź mogą być opiniotwórcze dla społeczności lokalnej. Na tym etapie warto wszelkiego rodzaju jednostkowe informacje o potencjalnym problemie e-uzależnienia archiwizować w jednym miejscu (w jednej bazie danych). Potencjalnymi sygnałami świadczącymi o nasilającym się problemie e-uzależnienia w szkole/gminie/powiecie mogą być:

- korzystanie z urządzeń cyfrowych w trakcie trwania zajęć lekcyjnych,
- korzystanie z urządzeń cyfrowych podczas przerw międzylekcyjnych,
- korzystanie z urządzeń i mediów cyfrowych pomimo wyraźnych zasad obowiązujących na terenie szkoły (wzrost liczby uczniów mających trudności w zachowaniu z powodu używania nowych technologii),
- przemęczenie uczniów w szkole spowodowane nałogowym korzystaniem z mediów cyfrowych w domu,
- zwiększenie liczby uczniów mających trudności w przyswajaniu treści przekazywanych przez nauczycieli z powodu nadmiernego rozkojarzenia związanego z nałogowym używaniem mediów cyfrowych (na podstawie formalnie orzeczonych diagnoz wykonanych przez pracowników poradni psychologiczno-pedagogicznych),
- występowanie zachowań związanych z przemocą w sieci (cyberprzemoc),
- wchodzenie w konflikt z uczniami i nauczycielami z powodu używania mediów i urządzeń cyfrowych,
- trudności w nawiązywaniu relacji bezpośrednich, tendencje do izolacji i zamykania się w świecie on-line,
- obniżony nastrój psychiczny,
- somatyczne objawy związane z nadmiernym korzystaniem z nowych technologii,
- otyłość dzieci i młodzieży, niska aktywność sportowa,
- wzrost odsetka osób podejmujących leczenie psycho-terapeutyczne z powodu e-uzależnień.

Etap drugi: etap systemowej diagnozy

Jedną z wad aktualnie funkcjonującego systemu edukacji jest sytuacja, w której niejednokrotnie planowanie pomocy osobom e-uzależnionym bądź zagrożonym e-uzależnie-

niem, odbywa się nie na podstawie rzetelnych diagnoz, lecz przypuszczeń i obiegowych sądów nacechowanych licznymi stereotypami. Stereotypy te mogą być budowane w oparciu o:

- potoczną wiedzę kształtowaną przez media (wszystkie dzieci są uzależnione od mediów cyfrowych),
- własne doświadczenia (moje dziecko, członek mojej rodziny jest uzależniony od mediów cyfrowych),
- brak wystarczającej wiedzy o problemie e-uzależnień (uzależnienie od mediów cyfrowych jest mniej szkodliwe niż uzależnienie od alkoholu),
- niski poziom kompetencji cyfrowych,
- wyraźną nierównowagę między paradygmatem szans i paradygmatem zagrożeń związanych z korzystaniem z nowych technologii (Pyżalski, 2017a, s. 289-291)⁹.

Etap odnoszący się do realizacji diagnozy lokalnej w zakresie zjawiska patologicznego używania internetu, smartfonów czy problemowego korzystania z mediów społecznościowych w sposób bezpośredni związany jest z analizą jednostkowych sygnałów. Można powiedzieć, że realizacja diagnozy badawczej jest niczym innym jak

Diagram 1. Potencjalne ryzyka, które mogą wystąpić na etapie jednostkowych sygnałów.

Niespójność napływających komunikatów, ich sprzeczność, niejasność, nieprawdziwość.
Brak dobrej organizacji, agregacji jednostkowych komunikatów, brak odpowiednich narzędzi do monitorowania i zarządzania jednostkowymi monitami.
Brak wyłonienia się jednoznacznego lidera instytucjonalnego odpowiedzialnego za zarządzanie jednostkowymi monitami, jednoczesne funkcjonowanie wielu podmiotów/instytucji/organizacji, w których zarządza się jednostkowymi monitami.
Nieumiejętność w określeniu czasu, w którym jednostkowe komunikaty powinny stać się podstawą do realizacji systemowej diagnozy.
Niedoceniecie jednostkowych monitów przez przedstawicieli władzy samorządowej w gminie, władz szkolnych.

przejściem z jednostkowego postrzegania interesującego nas zagadnienia do profesjonalnego oglądu zjawiska, przy zastosowaniu odpowiedniej metodologii prowadzenia badań, zastosowanych technik i narzędzi badawczych. Decyzję o podjęciu prac nad opracowaniem naukowej diagnozy badawczej powinien podjąć przedstawiciel władz lokalnych/szkolnych (prezydent, burmistrz, wójt, dyrektor szkoły), w oparciu o analizę danych pochodzących z jednostkowych sygnałów.

Można powiedzieć, że pierwszym systemowym etapem wdrażania katalogu usług powinna być realizacja badań w zakresie problematyki e-uzależnienia, jej psychospołecznych uwarunkowań, dynamiki oraz wewnętrznej struktury. Innymi słowy, wdrażanie interesującego nas Modelu zaczyna się od postawienia sobie głównego pytania, czy na terenie danej szkoły/gminy/powiatu zjawisko patologicznego i problemowego używania mediów i urządzeń cyfrowych jest na tyle duże, żeby reagować w sposób systemowy. Już na wstępie podmioty, chcąc rozpocząć wdrażanie Modelu, mają do wyboru trzy sposoby przeprowadzenia takiej diagnozy:

- **poprzez powołany zespół lokalnych ekspertów tematycznych:** plusem takiego rozwiązania jest posiadanie przez zespół specjalistycznej wiedzy, z uwzględnieniem specyficznych (lokalnych) uwarunkowań zjawiska. Minusem takiego rozwiązania może być fakt, iż bardzo często lokalni eksperci nie posiadają wystarczającej wiedzy w zakresie planowania, organizacji oraz realizacji badań naukowych,
- **poprzez zlecenie wykonania diagnozy firmie/instytucji zewnętrznej:** diagnozowanie problematyki e-uzależnień przez firmę zewnętrzną odbywa się przy udziale osób profesjonalnie zajmujących się realizacją badań. Minusem tego rozwiązania jest bardzo często minimalna wiedza z zakresu problematyki e-uzależnień, co może prowadzić z jednej strony do stworzenia nieadekwatnych do lokalnych warunków narzędzi badawczych, z drugiej zaś do niewystarczającej interpretacji uzyskanych wyników pochodzących z przeprowadzonych badań,
- **poprzez ścisłą współpracę zespołu lokalnych specjalistów z firmami/instytucjami zajmującymi się realizacją badań społecznych:** to optymalne rozwiązanie, które należy w sposób zdecydowany zarekomendować. Takie postępowanie gwarantuje wykonanie rzetelnej diagnozy w ujęciu lokalnym, zawierającej zarówno elementy wiedzy praktycznej, jak

i teoretycznej. Jako przykład można wskazać współpracę instytutów badawczych, lokalnych uczelni wyższych z poszczególnymi jednostkami samorządu terytorialnego, ośrodkami pomocy społecznej czy organizacjami pozarządowymi.

Ważnym pytaniem, na które należy sobie odpowiedzieć na etapie przygotowania lokalnej diagnozy, jest pytanie o to, jakiego rodzaju metody i techniki badań można zastosować przy jej tworzeniu. Najczęściej stosowanymi metodami, które powinny być oparciem dla przygotowania kompleksowej diagnozy interesującego nas zagadnienia są zarówno metody ilościowe, jak i jakościowe.

Diagnozą badawczą powinny zostać objęte nie tylko osoby potencjalnie zagrożone e-uzależnieniem bądź już uzależnione, ale również przedstawiciele lokalnego systemu edukacji/oświaty i zdrowia. Warto w tym miejscu wskazać, że część gmin w Polsce posiada już w swoich zasobach wieloaspektowe diagnozy w zakresie problemowego korzystania z mediów oraz urządzeń cyfrowych. W takich przypadkach dopuszcza się możliwość skorzystania przez podmiot chcący wdrażać *Model* z wyników już istniejących badań lokalnych. Warto w tym celu nawiązać ściśłą współpracę z lokalną uczelnią wyższą, instytutami badawczymi czy organizacjami pozarządowymi, które w swoich zasobach posiadają często nieznaną opracowania badawcze w zakresie problematyki e-uzależnień. Niezwykle istotnym elementem realizacji lokalnej diagnozy

Diagram 2. Możliwe do zastosowania metody realizacji diagnozy w zakresie badań nad problemem e-uzależnień.

METODY ILOŚCIOWE

- kwestionariusz ankiety
- kwestionariusz wywiadu

METODY JAKOŚCIOWE

- indywidualne wywiady pogłębione
- analiza treści
- analiza materiałów źródłowych (*desk research*)
- wywiad grupowy
- obserwacja uczestnicząca
- analiza przypadku (*case study*)
- eksperyment społeczny

jest określenie, na jakie podstawowe pytania powinna ona odpowiadać. Poniżej przedstawiono przykładowe pytania badawcze, które mogą dostarczyć potrzebnej wiedzy do podjęcia systemowych działań zmierzających do ograniczenia zjawiska e-uzależnienia. Lista pytań nie jest zamknięta, a jedynie wskazuje przykładowe obszary badawcze godne poruszenia.

Wyniki lokalnej diagnozy powinny zostać zaprezentowane decydentom – przedstawicielom władz gminy/powiatu, a na ich podstawie, przy zasięgnięciu opinii kluczowych osób z zakresu problematyki e-uzależnień prezydent/burmistrz/wójt/dyrektor powinien podjąć decyzję o przejściu na dalszy etap wdrażania *Modelu*. Na tym etapie dopuszcza się również możliwość rezygnacji z pomysłu dalszego wdrażania katalogu usług w zakresie problemu e-uzależnienia, po uwzględnieniu wniosków i rekomendacji płynących z realizowanych badań. W takim przypadku wydział edukacji/oświaty bądź inna powołana w tym celu instytucja dalej powinna wykonywać pracę związaną z agregacją, archiwizacją oraz monitorowaniem jednostkowych sygnałów. Dalsze zajmowanie się sygnałami jednostkowymi stwarza czasowe możliwości opracowania zestandaryzowanych narzędzi wykorzystywanych do zbierania informacji o osobach e-uzależnionych bądź zagrożonych tego rodzaju uzależnieniem.

Na zakończenie rozważań o roli diagnozy w procesie włączania usługi w zakresie e-uzależnień do systemu edukacji warto wskazać na to, że:

- metodologia realizacji diagnoz lokalnych powinna nawiązywać i w sposób zasadniczy rozszerzać wiedzę już przez gminę posiadaną,
- diagnozę lokalną należy powtarzać w czasie,
- diagnoza powinna być początkiem bądź kontynuacją działań podejmowanych przez gminę/powiat w procesie tworzenia gminnej strategii rozwiązywania problemów społecznych, powinna z niej wynikać i do niej nawiązywać,
- wyniki diagnozy powinny być wykorzystywane do zmiany istniejących bądź tworzenia nowych dokumentów programowych odnoszących się do wsparcia osób e-uzależnionych bądź zagrożonych e-uzależnieniem (np. Gminny Program Przeciwdziałania Uzależnieniom Behavioralnym dla miasta Gdynia, Gdyński Program Przeciwdziałania Cyberprzemocy),
- na podstawie wyników opracowanej diagnozy powinien być przygotowywany szkolny program wychowawczy/profilaktyczny,

Diagram 3. Możliwy zakres tematyczny realizowanej diagnozy.

1. Jaka jest skala zjawiska e-uzależnienia i stosunek do problemu?

- Jaki jest odsetek osób uzależnionych od nowych technologii, korzystających z nich w sposób ryzykowny?
- Czy zjawisko e-uzależnienia na przestrzeni lat zyskuje na znaczeniu, traci swoje znaczenie czy utrzymuje się na niezmiennym poziomie?
- Jakie jest postrzeganie problemu e-uzależnień w grupie badanych w zakresie potencjalnych możliwości uzależnienia się, znajomości osób uzależnionych, znajomości instytucji pomocowych?

2. Jaki jest charakter zjawiska e-uzależnienia?

- Jakie są najważniejsze zmienne społeczno-demograficzne osób e-uzależnionych? (płeć, wiek, długość trwania w bezdomności, stan cywilny, wykształcenie itp.)?
- Od czego dokładnie uzależniona jest badana grupa respondentów? (internet, gry on-line, media społecznościowe, smartfon?)
- Jakie są najważniejsze determinanty e-uzależnień?
- Jakie są najczęstsze konsekwencje e-uzależnień dla zdrowia somatycznego, psychicznego, duchowego, społecznego?
- Jakie są główne przyczyny, dla których osoby uzależniają się od nowych technologii bądź w sposób problemowy z nich korzystają?
- Z jakimi innymi problemami powiązany jest problem e-uzależnień?

3. Jakie są wzory korzystania z mediów oraz urządzeń cyfrowych?

- Do jakich celów najczęściej wykorzystywane są media cyfrowe oraz urządzenia mobilne włączone w sieć internetu?
- Ile czasu dziennie/tygodniowo badana grupa respondentów przeznaczają na korzystanie z mediów cyfrowych oraz urządzeń mobilnych?
- Jakie działania (negatywne oraz pozytywne) podejmowane są w sieci przez osoby biorące udział w badaniu?
- Czy w korzystaniu z mediów cyfrowych zaangażowani są rodzice badanych osób (w przypadku badań wśród dzieci i młodzieży)?
- Czy badane osoby korzystają z mediów cyfrowych i urządzeń mobilnych w oparciu o ustalone zasady? Jeśli tak, jakiego rodzaju są to zasady?

4. Jak kształtuje się system wsparcia osób e-uzależnionych z uwzględnieniem trzech jego filarów: prewencji, interwencji, integracji?

- Czy w gminie/powiecie występuje system wsparcia osób e-uzależnionych bądź jego elementy?
- Jakie elementy profilaktyki, interwencji oraz integracji można wyróżnić w obecnie funkcjonującym systemie wsparcia osób e-uzależnionych?
- Jakie są najważniejsze niedobory w zakresie trzech filarów systemu pomocy osobom problemowo używającym nowych technologii?
- Na jakim poziomie kształtuje się współpraca międzyinstytucjonalna w zakresie rozwiązywania problemu e-uzależnień?

- wyniki prowadzonych badań i diagnoz powinny przekładać się na opracowywanie praktycznych rekomendacji, prowadzących do realnej zmiany w zakresie

skali i charakteru zjawiska e-uzależnienia (opracowywanie zajęć profilaktycznych, oddolnych inicjatyw skierowanych do wszystkich uczniów, mieszkańców),

- realizowana diagnoza powinna nawiązywać również do innych problemów społecznych występujących na terenie gminy,
- wyniki diagnoz lokalnych powinny być szeroko upowszechnione i łatwo dostępne dla wszystkich zainteresowanych podmiotów, jak również samych osób e-uzależnionych czy ich bliskich.

Etap trzeci: etap programowania katalogu usług

Etap programowania to cykl działań podejmowanych na poziomie decyzyjnym. Odnosi się on bezpośrednio do wyników zrealizowanej diagnozy, której głównym celem było dostarczanie gminie informacji o tym, czy skala zjawiska e-uzależnienia jest dla niej istotna i wymaga zastosowania systemowego podejścia określonego w *Modelu*. Na tym etapie istotne jest założenie, że każda usługa społeczna, aby mogła być realizowana w sposób konsekwentny i płynny, musi przejść przez fazę programowania. Etap programowania to nic innego, jak uznanie przez władze lokalne, iż problem e-uzależnienia jest

Diagram 4. Potencjalne ryzyka, które mogą wystąpić na etapie systemowej diagnozy.

Brak środków na realizację profesjonalnej diagnozy i w konsekwencji wybranie realizacji diagnozy tematycznie zawężonej.
Nieemożność uzyskania kompromisu w ramach zespołu przygotowującego metodologię realizacji diagnozy lokalnej.
Realizacja diagnozy nieadekwatnej, zawierającej zbędne elementy (brak trafności merytorycznej).
Problem z jasną interpretacją wyników diagnozy i ich nieumiejętne spożytkowanie.
Niezauważenie potrzeby wprowadzenia usług w ramach Modelu w oparciu o uzyskane wyniki diagnozy przez potencjalnych interesariuszy.
Niedocenie realizacji diagnozy przez przedstawicieli władzy samorządowej w gminie.

poważnym problemem społecznym, biorąc pod uwagę zarówno jego przyczyny, jak i skutki. W ujęciu idealnym etap programowania usługi zaczyna się wówczas, kiedy przedstawiciel władzy lokalnej (prezydent, burmistrz, wójt), w oparciu o najważniejsze dane i wnioski pochodzące z lokalnej diagnozy, organizuje spotkanie dla wszystkich potencjalnych interesariuszy, którzy mogą się przyczynić do rozwiązywania kwestii problemowego korzystania z nowych technologii. Głównymi celami takiego spotkania są:

- formalne uznanie rangi problemu e-uzależnień,
- dogłębna interpretacja wyników uzyskanych w lokalnej diagnozie w szerszym gronie specjalistów,
- określenie potencjalnych zasobów instytucjonalnych oraz braków w tym zakresie,
- delegacja zadań, kompetencji i ustalenie strategii postępowania przy wdrożeniu katalogu usług skierowanych do osób borykających się z problemem e-uzależnienia,
- przyjęcie zarządzenia dotyczącego powołania zespołu eksperckiego, którego celem będzie całościowe zaprojektowanie katalogu usług skierowanych do osób e-uzależnionych bądź zagrożonych e-uzależnieniem,
- wskazanie instytucji, która będzie liderem procesu projektowania katalogu usług.

Rekomendacją w tym ostatnim zakresie jest przekonanie, że rolę lidera powinien pełnić wydział edukacji/oświaty, ponieważ:

- posiada on największy dostęp do różnorodnych zasobów gminy,
- jest reprezentantem gminy odpowiedzialnym za kształtowanie polityki miasta w zakresie edukacji,
- posiada większy dostęp do środków finansowych, do uprawnień i do kadry,
- zapewnia odpowiednie warunki projektowania usługi, takie jak np. przepływ informacji, zabezpieczenie odpowiedniej partycypacji grup zaangażowanych w problem,
- właściwie osadza projektową usługę w kontekście prawnym,
- animuje proces nagłośnienia, upowszechnienia wdrażanego katalogu usług,
- formalnie zatwierdza projekt usługi,
- posiada możliwość zabezpieczenia warunków do dobrego włączenia przyszłego realizatora usługi do istniejącej sieci powiązań funkcjonalnych (określenie zakresu funkcji poszczególnych podmiotów aktywnych we wdrażaniu usługi bądź realizowaniu usługi/zadań o podobnym charakterze przez inne instytucje),

instytucjonalnych (umowy z innymi instytucjami) oraz osobowych (zainicjowanie i animowanie relacji interpersonalnych osób reprezentujących podmioty zaangażowane w proces wdrażania i realizacji usługi). Organizacja spotkania wszystkich potencjalnych interesariuszy odpowiedzialnych za rozwiązywanie problemu e-uzależnienia przez reprezentanta władzy w gminie/powiecie jest zapewne sytuacją idealną, niosącą za sobą wiele wartości. Warto w tym miejscu wskazać na kilka z nich:

- partycypacja wielu podmiotów,
- zabezpieczenie przejrzystości i transparentności całego procesu,
- zwiększenie identyfikacji i tożsamości interesariuszy z wypracowanym projektem usługi,
- podejście interdyscyplinarne, obejmujące szeroki kontekst usługi, uznające projektowaną usługę jako część lokalnego systemu edukacji.

Bibliografia do artykułu znajduje się w redakcji.

Diagram 5. Potencjalne ryzyka, które mogą wystąpić na etapie programowania usługi.

Brak wyraźnego i jednoznacznego uznania problemu e-uzależnienia jako zasadniczego problemu gminy przez przedstawicieli władzy lokalnej.
Niechęć podmiotów/organizacji/instytucji/firm do podjęcia działań zmierzających do rozwiązania problemu – problem z zawiązaniem zespołu interesariuszy.
Słabość i nieprzygotowanie wydziału edukacji/oświaty do pełnienia roli instytucji liderującej i koordynującej działania w zakresie wprowadzenia katalogu usług skierowanych do osób e-uzależnionych bądź zagrożonych e-uzależnieniem.
Opóźnianie przez władze samorządowe decyzji o powołaniu zespołu eksperckiego, którego celem będzie projektowanie katalogu usług.
Niechęć władz samorządu lokalnego do dalszego wdrażania katalogu usług w gminie/powiecie.

Przypisy

- ¹ Przechodzenie z modelu tzw. religijności kościelnej, instytucjonalnej w stronę religijności prywatnej.
- ² Postrzeganie moralności i wyznawanych wartości nie jako bezpośredniej konsekwencji wiary i religijności, lecz jako wyabstrahowanej dziedziny życia człowieka, osłabienie pozycji takich wartości, jak demokracja, trwałość instytucji małżeństwa, zaufanie społeczne, społeczny altruizm.
- ³ Redefinicja wachlarza pożądanych zawodów.
- ⁴ Zwiększenie udziału zapośredniczonych sposobów komunikacji z wykorzystaniem takich aplikacji jak Skype, Viber, Messenger, WhatsApp.
- ⁵ Z powodu braku uwzględnienia uzależnienia od nowych mediów w klasyfikacjach ICD 10 i DSM-V naukowcy i osoby pracujące z osobami uzależnionymi na co dzień korzystają z kryteriów uzależnień substancjalnych lub patologicznego hazardu (Woronowicz, 2001). Niewyodrębnienie w międzynarodowych klasyfikacjach chorób psychicznych takich problemów, jak uzależnienie od internetu, telefonu komórkowego, gier, portali społecznościowych, zapewne związane jest z trudnością w ustaleniu jasnych norm, kiedy stajemy się uzależnieni od korzystania z cyfrowych dobrodziejstw, a kiedy nie. Kiedykolwiek w tekście używam słowa e-uzależnienie mam na myśli patologiczne, problemowe korzystanie przede wszystkim z internetu (w tym w sposób szczególnie z różnego rodzaju portali społecznościowych), jak również z mobilnych urządzeń cyfrowych (w szczególności ze smartfonów i tabletów). Mam pełną świadomość, że słowo *uzależnienie* jest zarezerwowane dla jednostki chorobowej oznaczonej konkretnym numerem specyfikacyjnym, jednakże wciąż uważam je za najbardziej trafne i dokładnie opisujące nieodpowiedzialne korzystanie z „cyfrowych dobrodziejstw”.
- ⁶ Usługi społeczne różnią się od pozostałych tym, że mają nierynkowy charakter. To forma świadczeń (społecznych) nie obejmująca swoim zakresem świadczeń w formie pieniężnej. Usługi społeczne są czynnościami podejmowanymi w celu bezpośredniego zaspokojenia ludzkich potrzeb i nie polegają na wytwarzaniu dóbr materialnych, służą zaspokajaniu indywidualnych potrzeb jednostek i rodzin, choć ich jakość i dostępność mają wpływ na funkcjonowanie szerszych zbiorowości i grup społecznych, mogą być finansowane, organizowane i dostarczane zarówno przez instytucje publiczne, jak i niepubliczne (prywatne), uzyskiwane są bezekwiwalentnie, częściowo odpłatnie lub w pełni odpłatnie (Szatur-Jaworska, 2011). W szerszym znaczeniu usługi społeczne obejmują wszystkie działania i administracje, które zajmują się społecznymi potrzebami obywateli, czyli transfery pieniężne, usługi opieki zdrowotnej, edukacja, osobiste usługi społeczne, usługi opiekuńcze, usługi mieszkaniowe, usługi zatrudnieniowe i wyspecjalizowane usługi dla różnych grup docelowych (dzieci, nadużywający substancji psychoaktywnych, ludzie z problemami psychospołecznymi itp).
- ⁷ https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2017/07/skmbt_c36417070709510.pdf
- ⁸ Więcej na <https://www.nik.gov.pl/plik/id,12563,vp,14960.pdf>
- ⁹ Autor w swoim opracowaniu wskazuje na to, iż korzystanie z nowych technologii najczęściej w badaniach polskich patrzy się przez pryzmat negatywnych konsekwencji, nie równoważąc takiego spojrzenia przykładami odpowiedzialnego i konstruktywnego wykorzystywania np. internetu. Tymczasem deliberowanie jednocześnie o cyfrowych szansach i cyfrowych zagrożeniach ma swoje metodologiczne uzasadnienie: tak postępując, nie wzbudzamy kumulatywnego efektu medialnego nagłośnienia niszczywych wydarzeń (sprawia on, że opisując dane zjawisko, uwypuklając tylko jego negatywne atrybuty, zaczynają one być naśladowane), nie przenosimy myślenia o zachowaniach ryzykownych czy problemowych młodych ludzi na myślenie o młodych ludziach jako problemie, z którym należy sobie poradzić, nie odwracamy uwagi od pełnego zakresu funkcjonowania polskiej młodzieży w polskiej szkole.